

<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.06>

АНАЛІЗ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ (ЕКСПЕРТНЕ ОПИТУВАННЯ)

ЗМІСТ

Анотація	2
Вступ	3
Експертне опитування. Перший етап	5
1. Визначення актуальних загроз у сфері внутрішньої політики	5
2. Можливості використання Росією точок вразливості України	10
Експертне опитування. Другий етап	17
Державна політика мінімізації рівня загроз (рекомендації експертів проєкту)	25

Анотація

Згідно з даними експертного опитування, проведеного в межах дослідницького проекту *«Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики»*, ризики зумовлені, передусім:

- корупцією;
- проблемами ефективності влади та стійкості державних інститутів;
- потенціалом горизонтальної дезінтеграції суспільства;
- наявністю інструментів російського впливу – УПЦ (МП), проросійських політиків та інформаційних ресурсів;
- демографічними втратами, депопуляцією, втратою людського капіталу.

Також, *важливе значення* мають (проте, за оцінками експертів, не досягли свого критичного розвитку та масштабу):

- деградація демократичних інститутів, обмеження політичних свобод, погіршення якості вертикального діалогу;
- фактор «втоми від війни»;
- відсутність чіткого образу майбутнього країни;
- політичні конфлікти;
- неефективна інформаційна політика.

Такі ризики формують ряд конкретних *загроз*, серед яких *найвищий дестабілізаційний потенціал* при високій ймовірності реалізації мають:

Під час воєнного стану:

- 3,69/3,18¹ – корупційні скандали у Міністерстві оборони;
- 3,67/3,71 – діяльність УПЦ (МП) як інструмент російського впливу;
- 3,56/4,00 – корупційні скандали;
- 3,56/2,49 – проблеми із матеріальним забезпеченням Сил оборони;
- 3,09/3,38 – конфлікти на церковно-релігійному ґрунті;
- 2,87/3,73 – монополізація інформаційного простору;
- 2,84/3,38 – кадрові призначення, що не схвалює суспільство.

Під час відбудови:

- 4,00/4,27 – корупційні скандали;
- 3,91/4,11 – проблеми з соціальною реінтеграцією ветеранів війни;
- 3,91/4,00 – соціальне невдоволення внаслідок підвищення цін, комунальних тарифів, заборгованостей із виплат тощо;
- 3,82/3,84 – монополізація інформаційного простору;
- 3,78/3,89 – неправомірні судові рішення (судова недоброчесність);

¹ Дестабілізаційний потенціал / ймовірність; середнє значення експертних оцінок; шкала – від «0» (мінімальний рівень) до «5» (максимальний).

- 3,64/4,09 – кадрові призначення, що не схвалює суспільство;
- 3,51/3,98 – використання політиками проблем ветеранів у внутрішньополітичній боротьбі;
- 3,47/4,00 – застосування політичними силами популістських гасел.

Загалом, на думку експертів, загальний рівень *дестабілізаційного потенціалу* внутрішньополітичних загроз помітно зростає під час відбудови, порівняно з періодом воєнного стану: *зі значення 2,94 до 3,31*. Також зростає *ймовірність* реалізації потенціалу загроз: *з 2,81 до 3,41*.

Під час воєнного стану найвищим є дестабілізаційний потенціал загроз у сфері воєнної безпеки (3,36). Під час відбудови – у соціально-економічній сфері (3,71).

Найвища ймовірність реалізації загроз під час воєнного стану – у системі державного управління та політичних процесах (3,02). Під час відбудови – у соціально-економічній сфері (3,79).

Вступ

У квітні – травні 2023 р. центр внутрішньополітичних досліджень НІСД провів експертне опитування в межах реалізації дослідницького проєкту *«Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики»*. В опитуванні взяли участь працівники центру та близько 50 зовнішніх експертів – представники дослідницьких, освітніх та громадських організацій, науковці з різних регіонів України.

Методологія. Дослідження проведене з використанням методу Delphi, також відомого як Estimate – Talk – Estimate або ETE). *Сутність методу – структурована комунікація групи експертів*, спрямована на прогнозування процесів та явищ, актуалізація яких залежить від великої групи чинників.

Метод Delphi передбачає проведення фахівцями «інтуїтивно-логічного аналізу проблеми з кількісною та якісною оцінкою суджень і формальним опрацюванням результатів». Розглянутий метод – один із основних у сучасній політології, коли йдеться про прогнозування суспільних процесів та підготовку стратегій ефективного реагування на очікувані сценарії розвитку подій².

Теоретична база та попередній досвід вивчення проблеми. Проблематика внутрішньополітичних загроз національній безпеці України є предметом наукового та науково-практичного опрацювання з перших років

² Горбатенко В., Петренко І. Метод «Делфі» та специфіка його застосування у прогнозних розробках. Політичний менеджмент. 2008. № 6. С. 174-182. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/horbatenko_metod.pdf

Незалежності нашої держави. Відповідно до того, як змінювався безпековий порядок денний – від подолання наслідків системної кризи 90-х років ХХ ст. до протидії гібридним впливам на внутрішньополітичну ситуацію з боку РФ – еволюціонували і підходи науковців до визначення безпекових пріоритетів внутрішньої політики³.

Українські вчені й державні управлінці розглядають питання внутрішньополітичної безпеки у контексті сучасного бачення світових суспільних наук⁴, зокрема – виходячи з пріоритету безпеки людини⁵. А також – з урахуванням підходів, які застосовує у своїй безпековій політиці Європейський Союз⁶.

Результатом роботи над стратегічним плануванням національної безпеки стало рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України», уведене в дію Указом Президента⁷.

У Національному інституті стратегічних досліджень ведеться системна робота з дослідження внутрішньополітичних загроз національній безпеці. Зокрема, в аналітичних доповідях до щорічних Послань Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України»⁸ робиться регулярний огляд динаміки безпекового середовища, розглядаються нові фактори ризиків та пропонуються заходи, спрямовані на зниження загроз.

Питання протидії внутрішньополітичним загрозам національній безпеці піднімаються в працях В. Горбуліна, А. Качинського⁹, О. Резнікової¹⁰, інших дослідників.

Саме тому, виходячи з висновку про необхідність регулярного аналізу ризиків в умовах нестабільної безпекової ситуації, зокрема – спричиненої викликами російської збройної агресії¹¹, науковці Інституту проаналізували

³ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

⁴ Brown H. Thinking about National Security: Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. Boulder : Westview Press, 1983. 288 p. ; Brauch H. G. Concepts of Security Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks. In Brauch H. G., et al. (Eds.). Coping with Global Environmental Change, Disasters and Security. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace. 2011. Pp. 61–106.

⁵ Chandler D. Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. Security Dialogue. 2012. No. 43(3). Pp. 213–229.

⁶ Council of the European Union. Implementation Plan on Security and Defence. 14 November 2016. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/22460/eugs-implementation-plan-st14392en16.pdf>

⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 / Президент України Володимир Зеленський : офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

⁸ Див., наприклад: Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-0>

⁹ Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України. Київ: Інтертехнологія, 2009. 272 с.

¹⁰ Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ: НІСД, 2022. 532 с.

¹¹ Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/stratichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovishcha-ukrayiny>

поточні внутрішньополітичні загрози, які можуть впливати на безпекову ситуацію в Україні під час дії воєнного стану та після його завершення.

Головним завданням проєкту є визначення «точок вразливості» українського суспільства та системи управління, оцінка ризиків їх використання РФ з метою дестабілізації ситуації у країні. Мета – запропонувати рішення, спрямовані на упередження розвитку кризових ситуацій в Україні.

У рамках проєкту проводилося *двоетапне експертне опитування*.

Експертне опитування. Перший етап

На першому етапі з'ясовувалася думка експертної спільноти щодо:

- загроз, які є, на їхню думку, найбільш актуальними;
- потенціалу використання Росією точок вразливості;
- інструментів зниження ризиків для національної безпеки у сфері внутрішньої політики.

Особливістю першого етапу дослідження було те, що експерти не обирали загрози з переліку запропонованих організаторами опитування, а мали можливість самостійно визначати проблеми – актуальні та потенційні – які, на їхню думку, створюють ризики для внутрішньополітичної стабільності держави. Тому, щодо рівня згадуваності тих чи інших загроз при комплексному аналізі результатів опитування, потрібно зважати, що експерти могли не ставити перед собою за мету назвати всі потенційно значимі загрози, обмежуючись лише кількома важливими, з їхньої точки зору та з урахуванням фахової спеціалізації кожного з експертів.

Застосування розглянутого підходу опитування дозволило зібрати якомога більший перелік актуальних загроз та визначити якнайширше коло проблем, які потребують від держави уваги та вирішення.

1. Визначення актуальних загроз у сфері внутрішньої політики

Очікувано, найчастіше (22 рази) учасники опитування в переліку загроз національній безпеці у внутрішньополітичній сфері згадували – **«корупцію»**. Проте контекст згадування відрізнявся. Загалом, можна виділи три основні напрями визначення дестабілізаційного потенціалу корупції. Це:

1) підрив обороноздатності та економічної стійкості України, посилення бідності внаслідок вчинення корупційних діянь;

2) перешкоди у проведенні реформ та якісної трансформації державно-політичної системи після війни (упущений шанс побудови нової України);

3) порушення прав та свобод громадян, зменшення довіри до влади внаслідок корупційних скандалів та, як результат, внутріполітична дестабілізація.

На другому місці за частотою згадування експертами (19) були загрози, які об'єднані у групу **«Ефективність влади / стійкість державних інститутів»**. У цій групі помітно виділяється, за кількістю схожих відповідей, загроза надмірної централізації влади та згортання в Україні реформи децентралізації.

Експерти найчастіше вказували на негативний вплив на розвиток країни розподілу повноважень між центром та регіонами, що вимушено склався в умовах війни, концентрацію влади в Офісі Президента та управлінське домінування військових адміністрацій над органами місцевого самоврядування.

Децентралізація визнається найбільш вдалою реформою, проведеною в Україні впродовж 2014–2022 рр. У результаті цієї реформи суттєво зросла стійкість України перед російською агресією. Громади та локальні еліти внаслідок реформи отримали істотний ресурс розвитку, а також – додаткову мотивацію до захисту від посягань зовнішнього агресора. Вимушена централізація управління країною в умовах війни створює ризики конфліктів за лінією «центр – регіони», які можуть дестабілізувати ситуацію в країні.

Іншим важливим фактором ризику є, на думку експертів, падіння рівня компетентності працівників державного апарату, яка (внаслідок застосування принципів непотизму в кадрових призначеннях та підміни критеріїв професійності фактором особистої довіри та симпатії) негативно позначатиметься як на ефективності управління, так і на стійкості системи управління, рівні суспільної довіри до керівництва країни.

У цьому контексті доцільно згадати також явище уникнення персональної відповідальності високопосадовцями в разі ухвалення ними непрофесійних рішень. Цей аспект, так само як і внутрішня (внаслідок зв'язків із промислово-фінансовими групами) та зовнішня (як результат залежності від волі союзників) десуб'єктність влади оцінюються учасниками опитування як загрозові тенденції.

Разом із тим, незважаючи на те, що групи ризиків **«Корупція»** та **«Ефективність влади»** визначені респондентами (за частотою їх згадування) як найбільш актуальні, це не позначилося на експертній оцінці рівня ймовірності реалізації загрози **«Падіння довіри до влади»**, перспективи якої побачив лише один з учасників опитування.

«Горизонтальна дезінтеграція України» – таку умовну назву надано іншій групі відповідей, яка є третьою за частотою згадувань (13) серед всіх внутрішньополітичних загроз. Цей факт цікавий тим, що чимало соціологічних опитувань, проведених в Україні з початку широкомасштабної

війни, фіксували появу в українців загальнонаціональної консолідації та формування спільної ідентичності¹². Утім, тут доцільно зазначити, що ці соціологічні опитування зосереджувалися на питаннях самоідентифікації українців як громадян України та європейців, їх прагненні до інтеграції України до ЄС та НАТО. Саме на такі за змістом запитання пропонувалося відповідати респондентам.

Натомість учасники експертного опитування НІСД звернули увагу на нові лінії соціальних розломів, що з'явилися в українському суспільстві саме у зв'язку з війною. Розглянемо такі соціальні лінії докладніше.

- Відбулося розділення українців на тих, «хто воює» та «потерпає від війни» та на тих, хто ховається від мобілізації або «відсиджується» за кордоном, прагне втекти від реальності, «втомлених» та таких, котрі не ідентифікують себе з країною та її трагедією, або взагалі наживаються на війні.
- Існує загроза розгортання в українському суспільстві резонансних руйнівних внутрішніх конфліктів між двома або кількома значними групами українського соціуму або якоюсь однією групою і державою (наприклад, на релігійному ґрунті, між громадами окремих конфесій, міжетнічні або мовні конфлікти), зокрема й на регіональному рівні – Закарпатська область, південь Одеської області, Чернівецька область.
- Спостерігається розхитування внутрішньої ситуації у країні (особливо в тилкових регіонах), пов'язаної з релігійним чинником. Вказувалося на брак чітко визначеної політики, яка добре прокомунікована між центральними та регіональними органами влади, а також між владою, правоохоронними органами та суспільством. Це вже призвело до сутичок навколо православних храмів, що створило передумови для негативного іміджу України у світі, а також посилило турбулентність у регіонах.
- Відбувся розпад локальних громад вздовж лінії фронту, а також на окупованих територіях, релокація або знищення підприємств, установ, зникнення релігійних громад, розрив сімейних і дружніх зв'язків. Як наслідок – руйнування чи докорінна трансформація локальних ідентичностей, потреба у «перезавантаженні» локальних міфів.

¹² Показники національно-громадянської української ідентичності. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=9> ;

Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: ідентичність. патріотизм. цінності (17–18 серпня 2022 р.). URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nost_17-18_serpnua_2022.html ;

Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, оцінка зовнішньої політики влади, ставлення до іноземних держав та політиків (лютий–березень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-otsinka-zovnishnoi-polityky-vlady-stavlennia-do-inozemnykh-derzhav-ta-politykiv-liutyi-berezen-2023r>

- Посилився штучний розкол у суспільстві за умов, коли держава не пропонує чіткої збалансованої візії (наприклад – мовне питання); передчасний початок «підготовки до виборів» окремими політичними силами.
- Виявлено загрозу роздмухування ворожнечі всередині України між окремими регіонами та групами населення.
- Визначилася конфліктність – між суспільними та національними групами, політичними угрупованнями.

Поставлені під час опитування запитання, на нашу думку, загалом заслуговують на більшу увагу як з боку соціологів і науковців, так і з боку влади.

Період, коли проводилося опитування (розрив договору оренди УПЦ (МП)/РПЦ на використання Києво-Печерської Лаври та пов'язані з цим події, перехід громад до ПЦУ), вочевидь позначився на тому, що четвертою за частотою згадувань експертами загрозою (12) стала **«Діяльність УПЦ (МП)/РПЦ»**. Експерти відзначали роль УПЦ (МП)/РПЦ у поширенні антидержавної пропаганди, розпалюванні та провокуванні міжрелігійної ворожнечі, звернули також увагу на підривну діяльність УПЦ (МП)/РПЦ як «п'ятої колонії» проти Української держави та її безпеки.

П'яту велику групу серед названих експертами загроз можна об'єднати під назвою **«Демографічні втрати, депопуляція, втрата людського капіталу»** (10 відповідей). Ідеться про:

- масову еміграцію та адаптацію в інших країнах українських біженців без перспектив повернення більшості з них в Україну після закінчення війни;
- втрати населення через військові дії, знелюднення окремих регіонів країни;
- депопуляцію, падіння добробуту населення, неможливість повноцінно підтримувати здоровий спосіб життя, зниження культурного рівня й погіршення емоційного стану громадян;
- виїзд жінок з дітьми за кордон – втрата демографічного ресурсу.

Як результат – втрата соціального капіталу, трудового та креативного потенціалу суспільства, ресурсної бази, необхідної для розвитку країни (втрата виробництв, ринків, транспортних можливостей, працездатного населення, кваліфікованих кадрів), посилення патріархальних настроїв, консервативних гендерних стереотипів у суспільстві.

З усіх інших загроз думки експертів розійшлися. З окремих проблем їхні погляди дещо збігалися, проте у багатьох випадках – ні, або майже ні.

Тим не менш, названі учасниками опитування ризику та загрози заслуговують на те, щоб їх згадати. Розглянемо такі ризику та загрози докладніше.

- **Діяльність проросійських сил, колаборантів** (у ЗМІ, соціальних мережах, політиці – існування парламентської групи «За життя та мир» у ВР України, загалом присутність проросійських політиків у ВР) (9).
- **Деградація демократичних інститутів, обмеження політичних свобод, погіршення якості вертикального діалогу** між владою та суспільством (8).
- **Діяльність російської розвідки та агентури, зокрема в органах влади** (6).
- **«Втома від війни»** відбувається на тлі поширених очікувань близької перемоги; вичерпання ресурсу стійкості населення та пов'язане з цим розповсюдження пацифістських настроїв; рутинізація війни та втрата мотиваційного потенціалу, психологічне виснаження громадян (6).
- **Відсутність чіткого образу майбутнього, економічної стратегії розвитку** як під час, так і після війни (6).
- **Політичні конфлікти** – передусім між владою та опозицією (5).
- **Неефективна інформаційна політика** – «Єдині новини», які створюють ілюзію швидкого закінчення війни; існує невідповідність між інформацією від мас-медіа і поширюваними чутками у соціальних мережах; державна інформаційна політика не відтворює запити часу; зовнішні впливи на інформаційний простір (4).
- **Збереження російських економічних, культурних, медійних впливів** (4).
- **Тероризм** (3).
- **Нереформована судова система** (3).
- **Інфраструктурні проблеми** внаслідок значних руйнувань (3).
- **Розвиток недовіри між політичним та військовим керівництвом** (2).
- **Бідність** (2).
- **Кіберзагрози** (2).
- **Криза соціальної сфери** (падіння якості освіти, охорони здоров'я, зменшення соціального захисту, скорочення та розбалансування освітньо-наукової сфери) (2).
- **Проблеми із соціальною реінтеграцією ветеранів** (2).
- **Різниця між очікуваннями та реаліями в момент закінчення війни** – завищені очікування населення або розчарування у разі ухвалення керівництвом компромісних домовленостей (2).
- **Гендерно зумовлене насилля** (2).

- Зростання популярності ультраправих рухів (2).
- Формування привілейованих категорій громадян при отриманні дозволів для виїзду за кордон (1).
- Продовольча загроза – внаслідок чималої втрати посівних площ та зменшення урожайності (1).
- Нелегальна міграція (1).
- Міжнаціональні конфлікти (1).
- Протести через примусову мобілізацію (1).
- Екологічні загрози (1).
- Закриття відкритих даних (1).
- Тінізація економіки (1).
- Дефіцит щастя (1).

2. Можливості використання Росією точок вразливості України

Відповідаючи на запитання «Як РФ може використати визначені самими експертами загрози для дестабілізації ситуації в Україні»? – учасники опитування спрогнозували кілька сценаріїв. Їх можна, у свою чергу, розділити на кілька груп:

- використання агресором наших недоліків;
- підривна діяльність в інформаційно-комунікаційній сфері: поширення фейків, проведення ПСО (інформаційно-психологічні спецоперації), кіберзлочинність;
- створення техногенних, екологічних та соціально-економічних катастроф, дії спрямовані на депопуляцію України;
- підтримка колаборантів та інкорпорування агентів впливу, зокрема до органів влади, з метою підривної діяльності та лобіювання ухвалення рішень в інтересах РФ.

У першій групі сценаріїв – використання агресором наших власних недоліків – домінує знову таки **корупція**.

Зазначена вада, на думку експертів, може використовуватися агресором за такими напрямками.

- *Надання максимального розголосу корупційним проявам з метою дискредитації влади в українському суспільстві* задля розпалювання внутрішньополітичного протистояння, конфліктів, роз'єднання українців, демотивації громадян воювати за «державу злодіїв та казнокрадів» за принципом – «ми не хочемо гинути для того, щоби вони крали».
- *Як інструмент підживлення міжгрупових протиріч*, коли факти корупції використовуються для інформаційного підштовхування окремих соціальних груп до протестних виступів та протистояння

з органами публічної влади (наприклад, щодо вимог військових надати весь обсяг передбачених для них державних пільг; бюджетників та пенсіонерів – щодо субсидій через неспроможність оплачувати комунальні послуги тощо).

- *З метою дискредитації України на міжнародній арені, передусім, серед союзників. Створення образу України як «failed state». Важливим меседжем цієї пропагандистської кампанії є звернення до громадськості західних країн: «Навіщо витратити гроші платників податків ваших країн, якщо ці кошти буде розкрадено корумпованими українськими чиновниками?». Головна мета – зниження воєнної та фінансової підтримки України у світі.*
- *Створення через корупційні заохочення мережі агентів впливу в українській владі, які прямо або опосередковано, свідомо чи ні, зокрема й під тиском погроз в оприлюдненні інформації про їхні корупційні вчинки, працюватимуть на послаблення Української держави та просування російських інтересів.*
- *Маніпулювання західними політиками за допомогою компромату та корупційних заохочень.*
- *Підриив обороноздатності та загалом стійкості нашої держави внаслідок підкupu та заохочення з боку РФ українських управлінців до корупційних дій.*

Другою у даній групі ризиків підривної діяльності РФ за потенціалом створення сприятливих умов для такої діяльності є, на думку експертів, – **надмірне, необґрунтоване обмеження демократичних свобод, посилення авторитарних тенденцій**, що «закономірно викликатиме спротив активної частини українського суспільства, яка пов’язує себе з ідеалами та цінностями Майдану». Це *створюватиме також ґрунт для внутрішньополітичних конфліктів*. При цьому до розпалювання конфлікту між владою і радикальною, «пасіонарною» частиною суспільства росіяни «можуть залучити провокаторів та диверсантів».

З метою дискредитації Української держави на міжнародній арені РФ також використовуватиме звинувачення у наступі на демократичні свободи.

Важливою складовою частиною даного сценарію є потенційна *можливість РФ «скористатися напругою між центральною та місцевою владою, щоб посилити конкуренцію та послабити ефективність ухвалених рішень»*.

Крім того, висловлювалося припущення про ймовірність *підбурювання з боку агентів впливу РФ «місцевої влади до силового вирішення релігійних, етнічних питань, а також провокування конфліктів між ВПО та приймаючими громадами»*.

Недостатня ефективність державного апарату, неналежний рівень компетентності та лояльності державних службовців, непослідовність і незавершеність низки реформ також названо експертами у переліку

недоліків, якими може скористатися РФ задля дестабілізації соціальної системи, дезінтеграції українського суспільства, зниження рівня довіри до влади, створення механізмів маніпуляції та впливу.

Присутність у ВР України депутатів – колишніх членів заборонених проросійських партій (ОПЗЖ та Опозиційний блок) сприятиме РФ і надалі працюватиме на фрагментацію політичного простору українського суспільства, його деконсолідацію завдяки формуванню сегмента політикуму, лояльного до «руського міра».

Серед інших вразливих сфер українського суспільства експерти назвали **суперечності у взаєминах між національними меншинами України, регіональний сепаратизм, розкол ідентичностей, мовне питання – як потенційні тригери внутрішнього роз'єднання**. Такі аспекти підривної діяльності досить часто згадувалися учасниками дослідження як потенційні сфери підривної роботи РФ. Хоча, варто зазначити, лише один із експертів раніше (у загальному переліку загроз – перше запитання опитування) згадував загрозу міжнаціональних конфліктів як актуальну. Розглянемо загрози, які у відповідях на друге запитання опитування, було названо як імовірні.

- *«Інспірування сепаратистських настроїв у Закарпатській та Чернівецькій областях, на деокупованих територіях Півдня та Сходу України».* Також, на думку деяких експертів, Росія і надалі матиме можливість розколювати українське суспільство через розповсюдження фейкових наративів про начебто утиски російськомовних у Криму.
- *Провокування через інформаційну сферу та агентів впливу конфліктів регіональних ідентичностей.* Переміщення великої кількості громадян всередині країни, котрі стали біженцями, в тиллові регіони країни створюватиме, на думку деяких експертів, можливість для російської пропаганди «скористатися послабленням локальних ідентичностей, сприятиме поширенню проросійських настроїв і конфліктів з регіональною / локальною ідентичністю приймаючих громад. Унаслідок цього ВПО не будуть інтегруватися до приймаючих громад, перебуватимуть у фрустрації, що дозволить використовувати їх у подальшому для дезінтеграції суспільства».
- *Інформаційне підживлення та використання «розшарування громадянської ідентичності українців на «тих, хто воює», «хто потерпає» та «хто втікає чи уникає мобілізації» з метою руйнації засад громадянської єдності та порозуміння.* Таке розшарування дасть РФ можливість, через вкидання суперечних меседжів для різних за інтересами груп, розвивати конфліктогенні теми. Зрештою такі суперечливі меседжі перешкоджатимуть формуванню Українською державою дискурсу консолідації, «який би забезпечив роботу різних груп українців на спільну перемогу над російським

ворогом». Така ситуація може, за найгіршого сценарію, призвести до «внутрішньої громадянської ворожнечі за приватні інтереси, взаємних звинувачень, сформувати уявлення, ніби українців як єдиної політичної нації не існує, а отже й Україна є штучним, неспроможним до суб'єктності, самочинності та самостійності утворенням».

- Використання та активізація протидії дерусифікаторським процесам, що розгортаються в Україні, для провокування громадянського протистояння. Активізація російських агентурних мереж для здійснення подібних інформаційних вкидань.

Знов таки, відзначимо, що відповідаючи на перше запитання опитування, експерти швидше акцентували увагу на загрозі поглиблення нових ліній соціальних розломів, що з'явилися в українському суспільстві внаслідок війни. Проте про ризики внутрішньополітичних конфліктів через конфлікти регіональних ідентичностей не йшлося.

Так само, як і про мовне питання, яке лише побіжно згадувалося у переліку актуальних загроз національній безпеці України. А втім, відповідаючи на друге запитання дослідження про ризики деструктивної діяльності РФ в Україні, один із учасників дослідження висловив припущення, що «завдяки недалекоглядності та некітливості частини українських патріотів, що прагнуть провести дерусифікацію серед українців, значна частка потенційно патріотичних громадян може відвернутися від держави». Інший експерт зазначив, що «ультраправі групи РФ можуть використовувати для розхитування настроїв, залякування громадських активістів, поширення брехні й ненависті до певних груп [населення], скепсису до Євросоюзу».

У другій групі сценаріїв – підривна діяльність РФ в інформаційно-комунікаційній сфері: поширення фейків, проведення ІІСО, кіберзлочинність – експерти назвали наступні практики агресора:

- просування в українському інформаційному просторі антиукраїнських наративів з метою зниження морального духу населення;
- запуск «інформаційних вірусів» для сіяння паніки, формування відчуття зневіри у власних силах;
- маніпуляції суспільною свідомістю завдяки поширенню неправдивої, неповної або упередженої інформації, поширення фейків.

Розглянемо основні цілі інформаційного таргетування (окрім уже згадуваних звинувачень у корупції, згортанні демократії та роботи на поглиблення соціальних та політичних розколів в українському суспільстві), які є, на думку експертів, в українському суспільстві.

- Протидія мобілізації та поширення антидержавних настроїв, насамперед через мережу інтернет (анонімні телеграм-канали), роздмухування інформації про особливо активну мобілізацію

- в окремих областях на протигагу іншим, розробка та поширення схем для ухилення від військової служби та для виїзду за кордон.
- *Провокування серед населення розчарування і недовіри до української влади на тлі погіршення соціально-економічної ситуації, стимулювання до згорання бізнесу, приховування податків тощо.*
 - *Розпалювання релігійної ворожнечі через свою агентуру в московському патріархаті.*
 - *Поширення у ЗМІ і соцмережах матеріалів та інформації про порушення прав і свобод людини і громадянина в Україні. «Використання сторітелінгу (матеріалів у вигляді історій різних людей), що впливає на інтелектуальний та емоційний рівень, деморалізує суспільство. Демонстрація (злив) матеріалів про насильницьку й жорстоку поведінку формує відчуття страху і безнадії».*
 - *Поширення в суспільстві інформації про крах економіки, неможливість існування без донорських коштів.*
 - *Послідовне просування наративу «тривалої війни» («війни на виснаження», «до останнього українця», «нової тридцятирічної війни» тощо), що має сприяти формуванню в українському суспільстві атмосфери розчарування та фрустрації, відчуття марності жертв і фактичної недосяжності перемоги.*
 - *Розповсюдження через проросійські організації та ЗМІ неправдивої інформації про ситуацію в зоні бойових дій та на окупованих територіях, про загальний стан ЗСУ, яку можна використати для поширення серед широкого загалу українців думки про необхідність переговорів із агресором.*
 - *Посилення деструктивних емоцій: ненависті, зневажливого ставлення, зацикленості на внутрішньому деструктиві тощо.*

Загалом, як зазначив один із учасників дослідження – **«емоційне, екзистенційне, економічне та різнорідно-ресурсне виснаження призводить до мотиваційного вигорання»**. За такої ситуації найнебезпечнішими будуть меседжі про необхідність досягнення «миру за будь-яку ціну». Паралізуючи свідомість відсутністю позитивних результатів («марність будь-яких зусиль») і систематичним наступним погіршенням умов життя, програмуватиметься модель поведінки «неспротиву, бездіяльності, терпіння, покори, упослідження» – цілий комплекс психоемоційних станів та настанов, які штовхатимуть українську громаду, особливо в її маргінальних групах, до «втечі від дійсної ситуації» (можливі запуски неорелігійних «руськоміровських» проєктів), капітуляції на користь «Сильної і Великої держави» («святої Русі, нашої общей родіни»); рецептура приєднання до «цивілізаційного центру» («наша Православная цивілізація»); прагнення мати хоча б якусь захищеність та повернутись у зону стабільності».

Окремим напрямом підривної діяльності РФ проти України є *«робота» із новою хвилею українських мігрантів на Заході*. Особливо з тими, хто виїхав зі східних та південних областей України і потрапив під вплив російських осередків РПЦ за кордоном. Як зазначив один із учасників опитування – російська розвідка разом із зарубіжними парафіями РПЦ успішно поширюють свій вплив серед українських біженців, зокрема з метою переконати їх не повертатися в Україну.

У сфері кібербезпеки дії РФ спрямовано на інформаційні дані, а саме на їх:

- крадіжку;
- продаж;
- знищення;
- спотворення;
- оприлюднення з метою шантажу чи залякування, проведення ІПСО;
- використання в *«особистих інтересах»*, наприклад, доступ до унікальних розробок, технологій, ноу-хау.

Чимало експертів звернули окрему увагу на **фактор РПЦ/УПЦ (МП)**, яку активно використовує РФ як *«легальний майданчик для ведення антиукраїнської пропаганди, спрямованої на підрив інститутів української державності, послаблення опору українського суспільства російській агресії»*. Зокрема, ведеться така пропаганда завдяки:

- організації масових акцій під егідою РПЦ в Україні, особливо на релігійні свята, з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні;
- використання УПЦ (МП) для поширення антиукраїнської та проросійської пропаганди;
- влаштування провокацій на місцях, сприяючи зростанню насильства та відповідно – підриваючи авторитет правоохоронних органів та влади як спроможних утримувати контроль над ситуацією;
- звинувачення України в репресіях, просуваючи відповідні меседжі на міжнародному рівні (через дипломатичні та церковні структури);
- використання церкви як інструменту мобілізації віруючих в РФ для участі у війні проти України під гаслами захисту православ'я.

Третя група сценаріїв підривної діяльності РФ в Україні – створення техногенних, екологічних та соціально-економічних катастроф, дії спрямовані на депопуляцію України.

Варто зазначити, що учасники дослідження вказали на ризики для України в цій сфері до підриву росіянами Каховської ГЕС 6 червня 2023 р.

Розглянемо ризики, які, зокрема, визначили експерти.

- Цілеспрямоване продовження російськими військами обстрілів, забруднення територій мінами, засмічення ґрунтів / вод / повітря,

створення штучних умов для виникнення паводків, засухи, що призведе до зниження врожайів, погіршення якості питної води, зміни екологічної системи регіонів, створюватиме загрозу продовольчій безпеці та клімату країни чи окремих її регіонів.

- *Порушення стабільності енергетичної системи, що впливає на виробничі потужності підприємств.*
- *Руйнування транспортних мереж.*
- *Розширення локацій та поглиблення масштабів руйнувань інфраструктури, інтенсифікація антропогенного і техногенного перевантаження, підвищення ризиків виникнення надзвичайних ситуацій на території України з метою дестабілізації та зниження рівня життя населення, розпорошення та виснаження ресурсів, дезорієнтація сил оборони. Унеможливлення «нормального життя» як вздовж лінії фронту, так і далеко від нього.*
- *Створення загроз у галузі атомної безпеки («виведення з ладу окупантами системи контролю радіаційного стану на Чорнобильській АЕС та знищення майже 100 одиниць сучасного обладнання центральної аналітичної лабораторії у м. Чорнобиль. Обстріл ЗАЕС). Руйнування греблі Каховської ГЕС, серед іншого, стало підтвердженням готовності РФ іти на використання екологічного та ядерного терору. Один із основних сигналів цього злочину – «наступною буде ЗАЕС».*

Четверта група сценаріїв внутріполітичної агресії РФ – *підтримка колаборантів та інкорпорування агентів впливу, зокрема до органів влади, з метою проведення підривної діяльності та лобіювання ухвалення рішень в інтересах РФ.*

Основний акцент учасники дослідження зробили, знову ж таки, на **корупції** – як механізмі створення серед українських управлінців російської агентурної мережі; **діяльності РПЦ/УПЦ (МП)** та знаходженні у **ВР депутатів, обраних від заборонених нині проросійських політичних партій.**

Якщо спробувати узагальнити та підсумувати відповіді експертів щодо всіх чотирьох основних груп ризиків, то очевидним стає, що **потенційне використання РФ внутрішньополітичних проблем України може бути спрямоване на:**

1. *підрив репутації української влади та держави загалом у світі й, передусім, – у країнах-союзниках;*
2. *погіршення репутації влади серед українців;*
3. *емоційне виснаження українського суспільства, культивування зневіри та втоми від війни;*

4. *поглиблення «розшарування громадянської ідентичності» українців* (провокування конфліктів між різними групами населення);
5. *підривну діяльність у сфері управління, використання корупційного фактора;*
6. *накопичення проблем для забезпечення життєздатності Української держави завдяки створенню екологічних, техногенних та економічних проблем, масованих інфраструктурних руйнувань.*

Основними інструментами в досягненні таких цілей є, на думку експертів: *корупція; інформаційні впливи; формування та використання агентурної мережі; руйнування інфраструктури.*

Експертне опитування. Другий етап

На основі аналізу даних, отриманих на першому етапі дослідження, для проведення другого етапу опитування виокремлено проблеми, що створюють ризики формування та розвитку протестних настроїв в українському суспільстві. Експертам пропонувалося оцінити здатність виявлених проблем знизити внутрішньополітичну стійкість держави, призвести до дестабілізації українського суспільства, масових протестів, насильницьких дій.

Учасники опитування оцінювали дестабілізаційний потенціал кожної із загроз під час воєнного стану та після його закінчення за 5-бальною шкалою: від «1» – мінімальний рівень до «5» – максимальний рівень.

Також експерти оцінили ймовірність розвитку кризових ситуацій за 5-бальною шкалою: від «1» – мінімальний рівень до «5» – максимально можливий рівень.

Загрози, дестабілізаційний потенціал яких пропонувалося оцінити експертам, систематизовано за тематичними групами:

- Сфера воєнної безпеки.
- Система державного управління та політичні процеси.
- Влада і суспільство.
- Суспільні процеси та явища.
- Соціально-економічна сфера.

Отримані результати

Таблиця 1

*Дестабілізаційний потенціал та ймовірність реалізації
внутрішньополітичних загроз. Дані експертного опитування*

№	Загроза	Дестабілізаційний потенціал		Ймовірність	
		Під час воєнного стану	Під час відбудови	Під час воєнного стану	Під час відбудови
<i>Сфера воєнної безпеки</i>					
1	Конфлікт між політичним та військовим керівництвом	3,47	3,04	1,96	3,07
2	Падіння довіри суспільства до військового керівництва	2,98	2,20	1,69	2,04
3	Радикалізація антимобілізаційних настроїв	3,27	1,84	2,69	1,71
4	Проблеми із виплатами військовим	3,18	2,76	2,76	3,22
5	Корупційні скандали в МО	3,69	3,18	3,49	3,62
6	Проблеми з матеріальним забезпеченням Сил оборони	3,56	2,49	2,80	2,80
<i>Система державного управління і політичні процеси</i>					
1	Обмеження процедур демократії	2,73	3,82	3,33	3,31
2	Суперечності та конфлікти між центром і регіонами	2,78	3,16	2,11	3,36
3	Корупційні скандали	3,56	4,00	3,51	4,27
4	Використання політиками проблем ветеранів у внутрішньополітичній боротьбі	2,49	3,51	2,64	3,98
5	Кадрові призначення, що не схвалює суспільство	2,84	3,64	3,38	4,09
6	Переслідування опозиційних до влади політиків	2,49	3,64	3,13	3,64
7	Використання політичними силами популістських гасел	2,64	3,47	3,13	4,00
8	Зростання популярності праворадикальних рухів	2,33	3,02	2,76	3,18
9	Діяльність проросійських політиків	3,13	3,31	2,47	3,16
10	Монополізація інформаційного простору	2,87	3,82	3,73	3,84

Влада і суспільство					
1	Падіння довіри суспільства до політичного керівництва	3,42	3,53	2,64	3,84
2	Зниження довіри до влади через звинувачення в монополізації	2,76	3,42	2,51	3,60
3	Непопулярні рішення Верховної Ради, військових адміністрацій, органів самоврядування	2,56	3,29	3,04	3,58
4	Неприйняття частиною населення результатів війни	2,98	3,58	2,62	3,58
5	Неправомірні судові рішення (судова недобросовісність)	3,09	3,78	3,13	3,89
6	Резонансні факти порушення прав людини і громадянина	2,73	3,67	2,87	3,53
Суспільні процеси та явища					
1	Фактор «втоми від війни». Наростання соціальної апатії	3,38	3,16	3,02	3,13
2	Психологічний та соціальний розрив між військовими і цивільними громадянами	3,09	3,44	2,89	3,64
3	Конфлікти між тими, хто виїхав за кордон і тими, хто залишився в Україні	2,29	3,16	2,49	3,31
4	Конфлікти між ВПО та місцевими мешканцями	2,64	2,87	2,64	3,18
5	Міжнаціональні суперечності та конфлікти, звинувачення у дискримінації меншин	2,04	2,42	1,93	2,38
6	Використання угорської меншини для дестабілізації ситуації на Закарпатті	2,80	3,02	2,64	3,04
7	Використання молодіжних субкультур для формування протестного середовища	2,27	2,60	2,13	2,71
8	Конфлікти на церковно-релігійному ґрунті	3,09	3,47	3,38	3,64
9	Скандали довкола «мовного питання»	2,49	3,09	2,49	3,04
10	Збереження російських політичних, культурних, медійних впливів	3,44	3,62	2,87	3,22
11	Діяльність УПЦ (МП) як інструменту російського впливу	3,67	3,71	3,49	3,53
Соціально-економічна сфера					
1	Високий рівень безробіття	2,91	3,67	3,07	3,56
2	Соціальне невдоволення (внаслідок підвищення цін, комунальних тарифів, заборгованостей із виплат	2,87	3,91	3,04	4,00

	тощо)				
3	Проблеми із соціальною реінтеграцією ветеранів війни	2,78	3,91	2,91	4,11
4	Невдоволення розподілом економічних ресурсів всередині країни	2,51	3,36	2,67	3,49

Таблиця 2

Середній рівень загроз за групами. Дані експертного опитування

№	Групи загроз	Дестабілізаційний потенціал		Ймовірність	
		Під час воєнного стану	Під час відбудови	Під час воєнного стану	Під час відбудови
1	Сфера воєнної безпеки	3,36	2,59	2,57	2,74
2	Система державного управління і політичні процеси	2,79	3,54	3,02	3,68
3	Влада і суспільство	2,92	3,55	2,80	3,67
4	Суспільні процеси та явища	2,84	3,14	2,72	3,18
5	Соціально-економічна сфера	2,77	3,71	2,92	3,79
	Медіанний рівень внутрішньополітичних загроз	2,94	3,31	2,81	3,41

Отже, на думку експертів, в українському суспільстві складається така ситуація.

1. Дестабілізаційний потенціал внутрішньополітичних загроз під час воєнного стану знаходиться на середньому рівні (2,94).

2. Незначно нижчою (2,81) є ймовірність реалізації загроз, поки триває війна.

3. Після закінчення воєнного стану зростає як дестабілізаційний потенціал загроз (3,31), так і ймовірність їх реалізації (3,41).

4. Загрози всіх груп, окрім загроз у сфері воєнної безпеки, зростуть під час відбудови.

5. Ймовірність реалізації всіх груп загроз стане вищою в період відбудови (порівняно з періодом воєнного стану).

6. Найбільші ризики під час воєнного стану створюють загрози у сфері воєнної безпеки (3,36). Це – єдина група загроз, дестабілізаційний потенціал якої під час війни є вищим від середнього.

7. Під час відбудови одразу чотири групи загроз мають вищий від середнього дестабілізаційний потенціал. Так, загрози в соціально-економічній сфері досягають значення 3,71. Загрози групи «Влада і

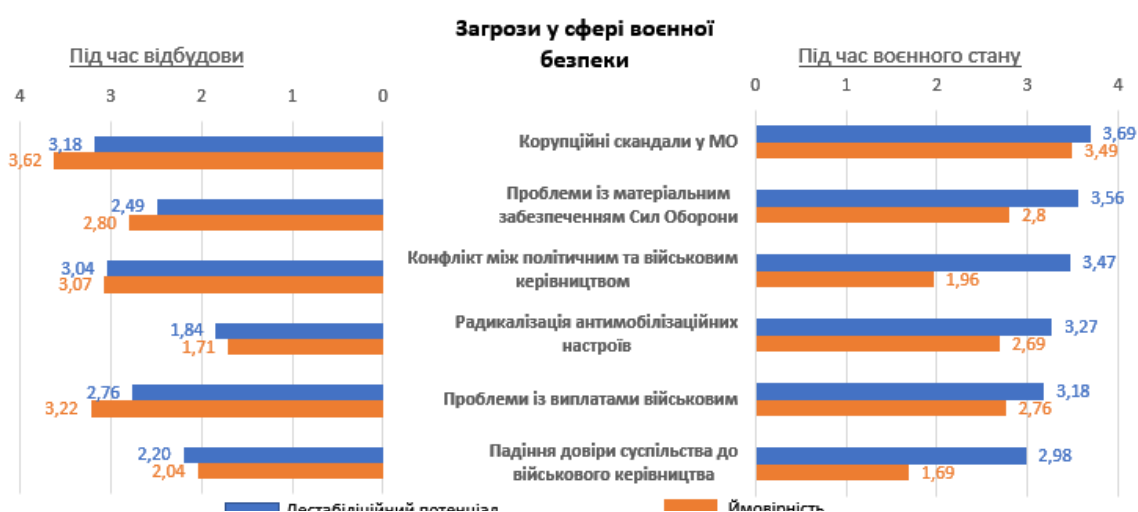
суспільство» – 3,55, «Система державного управління і політичні процеси» – 3,54, «Суспільні процеси та явища» – 3,14.

8. Ймовірність реалізації під час війни незначно *перевищує середню лише у групі загроз «Система державного управління і політичні процеси» – 3,02.*

9. Під час відбудови ймовірність реалізації чотирьох груп загроз помітно *перевищує середню.* Загрози в соціально-економічній сфері мають показник 3,79. Загрози групи «Система державного управління і політичні процеси» – 3,68, «Влада і суспільство» – 3,67, «Суспільні процеси та явища» – 3,18.

Діаграма 1

Загрози у сфері воєнної безпеки

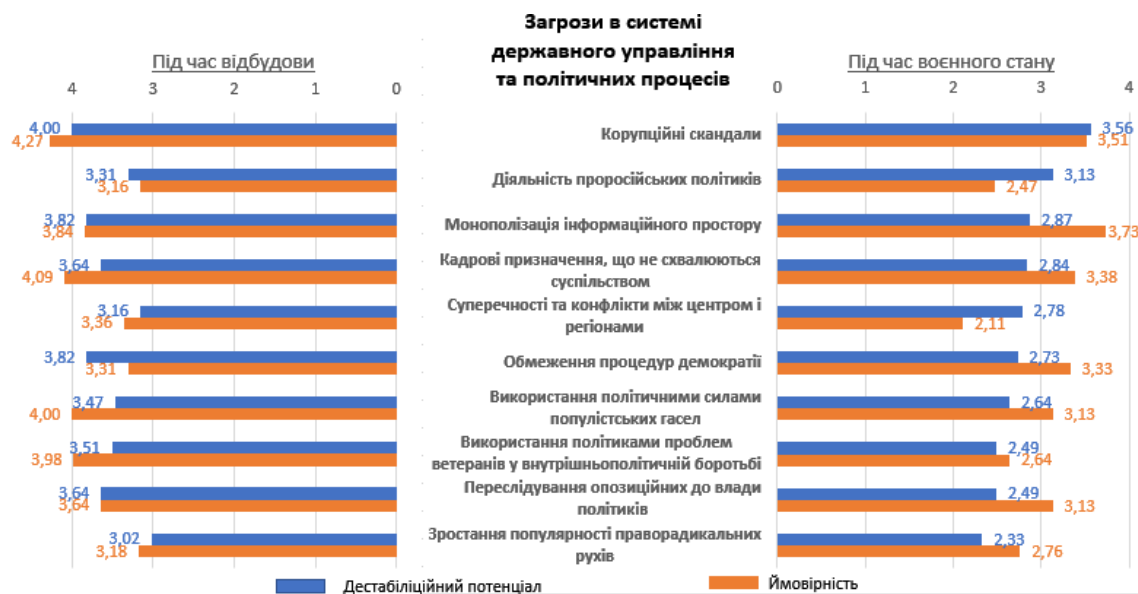

Загрози у сфері воєнної безпеки – єдина група, дестабілізаційний потенціал якої є вищим під час воєнного стану, порівняно з періодом відбудови.

Таку ситуацію зумовлюють позиції експертів, які бачать під час воєнного стану високі ризики негативних наслідків усіх загроз групи: лише загроза «Падіння довіри суспільства до військового керівництва» має показник (2,98), незначно нижчий від середнього. І лише ця загроза зростає (до 2,20) під час відбудови. Утім, високий дестабілізаційний потенціал загроз у сфері воєнної безпеки під час воєнного стану помітно нівелюється відносно невисокою ймовірністю їх реалізації. Експерти бачать високі ризики актуалізації лише корупційних скандалів у Міністерстві оборони (3,49).

Натомість, у період відбудови, при загальному зниженні дестабілізаційного потенціалу загроз у сфері воєнної безпеки, дещо зростає ймовірність їх реалізації. Зокрема, більш ніж на 1 пункт (з 1,96 до 3,07) експерти вважають ймовірнішою актуалізацію такої загрози, як «Конфлікт між політичним та військовим керівництвом».

Загрози в системі державного управління і політичних процесів

Корупційні скандали, на думку експертів, є найбільшою внутрішньополітичною загрозою – як під час воєнного стану, так і під час відбудови. При цьому дестабілізаційний потенціал корупційних скандалів зросте після закінчення війни з 3,56 пунктів до 4,00. А ймовірність реалізації цієї загрози – з 3,51 до 4,27.

Показово, що корупційні загрози – у зоні найвищого ризику як у сфері воєнної безпеки, так і в системі державного управління і політичних процесів.

Сприйняття корупції як найбільшої внутрішньополітичної загрози експертним середовищем цілком корелюється зі ставленням до цієї проблеми суспільства в цілому. Так, згідно з даними соціологічного опитування, проведеного дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Transparency International Ukraine, за підтримки Проекту USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємодія», 77 % українців вважають корупцію головною проблемою «станом на зараз». Більшими проблемами є тільки війна (98 %) та руйнування (87 %). А під час відбудови головні побоювання українців пов’язані саме з корупцією – 73 %; позиція, що викликає найбільшу тривогу¹³.

Однак «лідерство» корупційних загроз не дає підстав ігнорувати всі інші загрози в системі державного управління та політичних процесів. Усі загрози цієї групи розцінюються експертами як такі, що зростуть під час відбудови. Також очікується суттєве зростання імовірності актуалізації

¹³ Як відбудувати Україну – соціологічне опитування громадян та представників бізнесу. URL: <https://ti-ukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrayinu-sotsiologichne-opytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykiv-biznesu>

загроз. Причому ймовірність кількох загроз зростає до показників понад 4 пункти з 5 можливих.

Діаграма 3

Загрози на «вертикалі» «влада і суспільство»

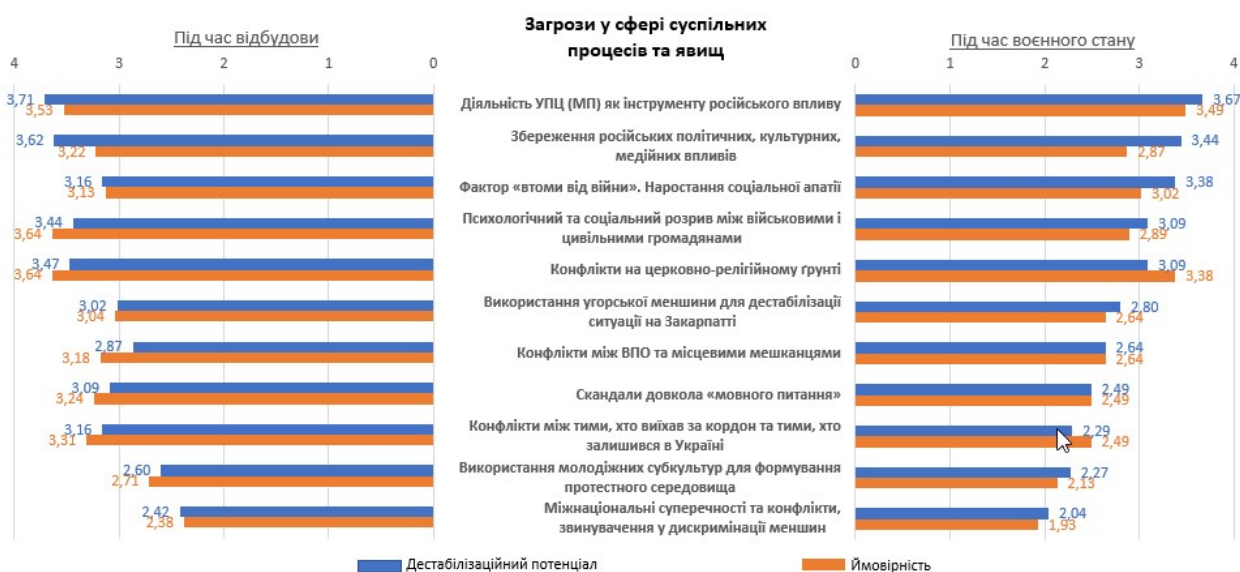
Для України напруга на лінії «влада – суспільство» завжди була системною характеристикою. Виняток становили лише короткі періоди, коли новообрана влада працювала в режиму кредиту довіри. З початком повномасштабного російського вторгнення ситуація змінилася. Довіра до основних інститутів державної влади стабільно утримується на безпрецедентно високому рівні.

Багато в чому, саме цим зумовлено те, що експерти бачать під час воєнного стану відносно великий «вертикальний» ризик лише від загрози «Падіння довіри суспільства до політичного керівництва» (3,42). Всі інші ризики групи – близькі до середніх. При цьому вони мають некритичну ймовірність актуалізації. Так, експерти вважають, що найбільший потенціал реалізації мають такі ризики, як «Неправомірні судові рішення (судова недоброчесність)» (3,13) та «Непопулярні рішення Верховної Ради, військових адміністрацій, органів самоврядування» (3,04).

Однак, у період відбудови всі ризики групи мають дестабілізаційний потенціал помітно вищий від середнього. А найбільшу небезпеку становлять ризики, які прямо пов’язані з несправедливістю держави по відношенню до громадянина: «Неправомірні судові рішення (судова недоброчесність)» (3,78, при ймовірності реалізації – 3,89) та «Резонансні факти порушення прав людини і громадянина» (3,67, при ймовірності реалізації – 3,53).

Також під час відбудови очікується, що зростає ймовірність реалізації загрози «Падіння довіри суспільства до політичного керівництва» (3,84). Однак, в умовах мирного часу, експерти вважають дестабілізаційний потенціал такої загрози не найвищим, хоч і доволі високим (3,53).

Загрози у сфері «Суспільні процеси та явища»

Переважна більшість загроз у сфері суспільних процесів та явищ у період відбудови спричинять більші ризики, ніж під час воєнного стану.

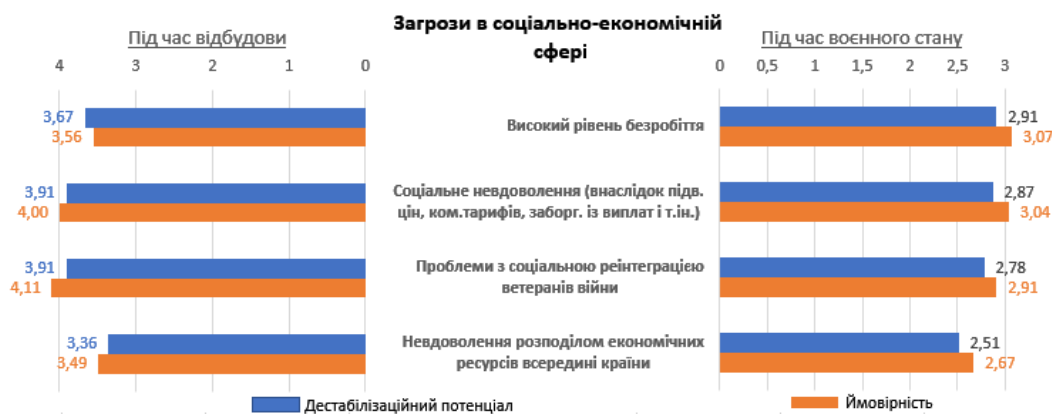
Тенденцію до зниження дестабілізаційного потенціалу експерти очікують тільки від загрози «Фактор “втоми від війни”. Наростання соціальної апатії» (з 3,38 до 3,16). Частина експертів навіть зазначила, що некоректно говорити про «втому від війни» після того, як вона закінчиться. Однак, назагал, експертне середовище бачить вищим від середнього дестабілізаційний потенціал соціальної апатії.

У цілому ж, експерти схильні вважати, що українське суспільство «дасть саме собі раду». А найбільші ризики – і під час воєнного стану, і під час відбудови – пов’язані з загрозами, на формування яких здійснюється зовнішній вплив. Так, безумовними лідерами в групі є загрози «Діяльність УПЦ (МП) як інструменту російського впливу» та «Збереження російських політичних, культурних, медійних впливів».

Варто звернути увагу також на те, що досить актуальною є загроза «Психологічний та соціальний розрив між військовими і цивільними громадянами» (3,09 під час війни та 3,44 – під час відбудови). При цьому ймовірність реалізації цієї загрози помітно зростає у період відбудови – до 3,64 з 2,89.

Нарешті, експерти очікують, що дестабілізаційний потенціал конфліктів між тими, хто виїхав з країни після початку війни та тими, хто залишився, зросте майже на одну позицію (з 2,29 до 3,16) під час відбудови.

Загрози в соціально-економічній сфері

Група загроз у соціально-економічній сфері, на думку експертів, має найнижчий, серед інших груп, дестабілізаційний потенціал під час воєнного стану і найвищий – під час відбудови. При цьому ймовірність реалізації цього потенціалу – середня під час війни і найвища – після її закінчення.

Експерти вважають, що безробіття, невдоволення соціальною політикою держави, складнощі з реінтеграцією ветеранів, проблема справедливого розподілу ресурсів стануть одним із найсерйозніших викликів для України у період відбудови.

Державна політика мінімізації рівня загроз (рекомендації експертів проєкту)

Виходячи із визначених експертами основних загроз та ризиків для внутрішньополітичної стійкості Української держави, а також того, як ці «точки вразливості» можуть використовуватися російським агресором, учасники дослідження запропонували досить широкий перелік заходів протидії та упередження.

У сфері антикорупційної боротьби це:

- формування та впровадження дієвого законодавства щодо протидії корупції та впровадження системи заходів щодо унеможливлення надлишкової інтеграції апарату державного управління та бізнес-структур, а також повного унеможливлення поєднання апарату державного управління з кримінальними структурами;
- впровадження більш жорсткого антикорупційного законодавства, посилення покарання за розкрадання бюджетних коштів;
- проведення прозорої судової реформи, реформи прокуратури із залученням незалежних експертів зі сторони громадянського суспільства, які б мали можливість контролювати ці процеси;

- впровадження системи демократичного прозорого цивільного контролю;
- об'єктивне і прозоре розслідування фактів порушення;
- активне залучення ЗМІ і громадських організацій до запобігання і протидії корупції та зловживання службовим становищем;
- забезпечення доступу представників країн-донорів до контролю за використанням допомоги;
- залучення представників громадськості до контролю за процесом використання й розподілу допомоги (без права оприлюднення подробиць на період дії воєнного стану);
- відновлення обов'язкового декларування доходів топчиновниками і державними службовцями; запровадження декларування витрат;
- посилення контролю та охорони державного кордону.

У сфері підвищення управлінської якості експерти запропонували такі заходи:

- підвищення вимог до професійного рівня держслужбовців;
- посилення ролі громадських рад при вищих органах державного управління, структур громадянського суспільства, конкурсних комісій, ЗМІ у процесах кадрових призначень у вищі органи державної влади;
- встановлення більш жорсткої відповідальності за рішення, які завдали шкоди державі;
- повернення максимально можливого доступу до інформації та механізмів громадської участі, залучення зацікавлених сторін до розробки політик; відновлення повноцінного формату публічної політики, характерного для демократичних держав (винятки, зумовлені війною, мають обґрунтовуватися і стосуватися лише визначеного вузького кола питань національної безпеки);
- впровадження політики відновлення з опорою на механізми децентралізації та залучення громад до розробки стратегій відновлення; сприяти залученню міжнародної допомоги для відновлення й розвитку громад, особливо з акцентом на посилення спроможності громад, які не мають сильних вихідних позицій та ефективних управлінських кадрів;
- налагодження двосторонньої комунікації між центральною та місцевою владою на принципах субсидіарності, розвиток зв'язку між центральним урядом та асоціаціями міст і громад;
- продовження реформи децентралізації;
- реформування системи державного управління з оптимізацією структури, посиленням кадрового забезпечення, поліпшенням координації діяльності між різними органами державної влади;

- *діджиталізація процесів і синхронізація баз даних та заходів між різними відомствами та департаментами, зменшення дублювання й неузгодженості процедур.*

Для вирішення проблеми протидії деструктивним впливам РФ в інформаційній сфері та галузі інформаційних технологій запропоновано такі кроки:

- *перегляд інформаційної політики, яка сьогодні діє за форматом телемарафону «Єдині новини»;*
- *оприлюднювати для населення більш реалістичну інформацію на кожному етапі ведення воєнної операції для упередження розчарувань і «втоми від війни»;*
- *інформаційна протидія російським спеціальним операціям у країнах перебування українських мігрантів із залученням місцевих лідерів думок;*
- *багаторівневий фізичний і віртуальний захист інфраструктури і баз даних, можливо, із використанням «хмарних» технологій;*
- *запровадження системи перевірки та заохочення співробітників, які працюють з цими базами даних;*
- *залучення «етичних хакерів» для тестування вразливих місць IT-інфраструктури;*
- *посилення інформаційної політики за кордоном, збільшення кількості ЗМІ іноземними мовами, зокрема найближчих сусідів – словаків, угорців, румунів, болгар тощо;*
- *залучення ресурсів неурядових організацій для розвитку в Україні саме україномовного контенту;*
- *подальше зміцнення інформаційних акцентів із «перемоги після вирішального наступу» на неминучість адаптації країни до існування в умовах тривалого воєнного конфлікту та максимально можливе в цій ситуації збереження звичного ритму та стандартів життя».*

Стосовно вирішення питання **антиукраїнської діяльності РПЦ/УПЦ (МП)** майже всі експерти, котрі розглядали означену проблему, дотримуються позиції повної заборони діяльності на території України УПЦ (МП). Пропонується *розірвати всі угоди оренди державних об'єктів культури (храмів); визнати на рівні ВР та РНБО УПЦ (МП) організацією, що виправдовує агресію Росії та окреслити її діяльність як таку, що не відповідає релігійній інституції; блокувати рахунки; позбавити священників із російськими паспортами українського громадянства.* Для обґрунтованості такого кроку, окрім проведення розслідувань фактів проросійської та антиукраїнської діяльності представників УПЦ (МП), пропонується також *організувати релігієзнавчу експертизу, яка має оцінити не лише «історичний чи документаційний та юридичний аспекти, а також аналіз доктрин, ідей,*

меседжів та їхній вплив на суспільну ситуацію й свідомість українських громадян».

Також подано пропозицію *запровадження в умовах війни заходів посиленого державного моніторингу абсолютно всіх організацій – і релігійних, і світських – щодо виявлення зв'язків із державою-агресором*. Стосовно релігійних організацій ідеться про канонічні, організаційні, фінансові зв'язки. Якщо такі зв'язки виявлено, правоохоронні органи повинні провести розслідування і притягнути всіх винних до відповідальності, особливо тих представників російської церкви, які мали зв'язки з державою-агресором і напряду підтримували її дії. Бажано заборонити діяльність російської церкви (УПЦ (МП)) через суд із обов'язковими доказами щодо їх колабораціонізму, закликів до релігійної, міжнаціональної ворожнечі, зв'язків із державою-агресором тощо, щоб не було спекуляцій щодо переслідування релігійних організацій.

Разом із тим, один із учасників дослідження висловився за більш стриманий підхід, зазначив, що *поряд із виявленням реальних колаборантів серед церковників необхідно «максимально врахувати колективну думку численних релігійних громад УПЦ і недопустити відкрите рейдерство по відкритому («на картинку») захопленню храмів УПЦ із подальшим їх спустуванням і розмежуванням мешканців села в межах інституційного підпорядкування ПЦУ та УПЦ»*.

Значну увагу експерти приділили проблемі **збереження єдності українського суспільства, недопущенню поглиблення розколів ідентичностей**. У цьому аспекті запропоновано наступні заходи державної політики:

- *створення фахового контенту (із залученням об'єктивних даних історії, культурології, етнології) в ЗМІ та соціальних мережах, який би ілюстрував Цивілізаційну Єдність України в її Мультикультурній та релігійній Багатоманітності;*
- *більше приділяти уваги ситуації у поліетнічних регіонах;*
- *посилити гуманітарну складову частину українськими дискурсами (українська історія, українська література, культура, народознавство, українська філософія та інші українські гуманітарні галузі) в освіті та публічному полі.*

Загалом, більшість пропозицій експертів із подолання загроз роз'єднання мали опосередкований характер і стосувалися докладання державних зусиль у таких аспектах, як: 1) *надання економічної допомоги громадянам для подолання бідності (створення державних програм підтримки населення, а також заходів сприяння економічному розвитку);* 2) *активна боротьба СБУ з російськими агентами впливу та колаборантами;* 3) *перегляд законодавства про громадянство, із розширенням можливостей позбавлення громадянства та депортацій до*

Росії; 4) підтримка та розвиток найбільш вразливих, проте формуючих націю галузей освіти (зокрема «відомовитися від заморожування індексації зарплат освітянам) та культури; 5) розробка програми державної підтримки бюджетних галузей – вищої освіти, медицини, з адресним залученням коштів донорів; 6) здійснення «точкової» (для окремих груп, насамперед студентів) та/або адресної (з використанням диференційованого підходу до певних осіб) лібералізації правил виїзду за межі України в умовах воєнного стану.

Також подано пропозицію «рекомендувати РНБОУ підготувати нову редакцію “Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя”, в якій визначення юридичного статусу Криму з урахуванням унітарного устрою держави та етнополітичної ситуації на півострові винести на Всеукраїнський референдум».

Потрібно окремо зупинитися на кількох пропозиціях із **формування державної ветеранської політики**. Зокрема, запропоновано:

- проводити державну політику з формування високого статусу українського воїна-захисника;
- запроваджувати заходи протидії бюрократії і невизначеності процедур, пов'язаних з регулюванням прав, обов'язків, соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, членів їхніх сімей; для цього: 1) чітко прописати законодавчі норми, що сьогодні містять різне тлумачення; 2) організувати тренінги та навчання персоналу, який працює з ветеранами; 3) дотримуватися діючих норм та професіоналізму в усіх службах; 4) провести діджиталізацію всіх процесів, пов'язаних з військовослужбовцями, громадянами, звільненими з військової служби, членами їхніх сімей, тощо; 5) сформувати центри на базі військкоматів для збору інформації, аналогічних ЦНАП (центрам надання адміністративних послуг) з електронною чергою і підтримкою колективів; 6) надавати правдиву та достовірну інформацію про всі процедури і норми; 7) запровадити консультативну підтримку з використанням благодійних і громадських організацій; 8) активно залучати для роботи з ветеранами громадські організації та волонтерів.

У сфері протидії політичним розколам один з експертів запропонував «підписання Декларації національних інтересів лідерами парламентських політичних партій, прем'єр-міністром та Президентом із визначенням національних інтересів та акцентом на відмові від політичної боротьби». Інші – провести люстрацію; позбавити депутатів, обраних від заборонених політичних партій, мандатів; або схвалити законопроект «№ 8089, який передбачає, що судова заборона партії є підставою для значного обмеження повноважень обраних від неї народних депутатів України та дострокового припинення повноважень депутатів місцевих рад. Позбавлення за цим

принципом депутатів від колишньої ОПЗЖ та ОБ повноважень голови, першого заступника голови, заступника голови, секретаря комітету або тимчасових комісій без ухвалення окремого рішення Верховною Радою України».

У відповідь на заповідяні РФ в Україні екологічні, техногенні та соціально-економічні катастрофи експерти пропонують:

- *створити єдину інформаційну базу фіксації злочинів проти природи;*
- *ініціювати наукові розробки відновлення екосистем, із урахуванням міжнародного досвіду;*
- *розробити державну програму відновлення довкілля, зруйнованого внаслідок російської збройної агресії;*
- *поліпшувати системи протидії надзвичайним ситуаціям природного характеру, налагоджувати функціонування системи цивільного захисту, посилювати захист об'єктів критичної інфраструктури, зокрема на транскордонних територіях;*
- *запровадити стабільні системи виявлення кола реальних та потенційних загроз, а також удосконалювати завдання системи забезпечення національної безпеки під визначальним впливом сукупності розглянутих пріоритетів.*

Заходи протидії загостренню демографічної кризи передбачають:

- *створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я;*
- *надання можливості дітям і молоді отримати освіту в Україні, зокрема тим, котрі нині перебувають за межами країни;*
- *розбудова чи відбудова інфраструктури на основі планування і відповідно до розробленої сучасної концепції;*
- *поліпшення умов для роботи науковців і фахівців в Україні;*
- *створення умов для повернення громадян з-за кордону та припинення подальшої масової еміграції завдяки зміцненню верховенства права, усуненню бар'єрів для економічної активності; усунення найбільш очевидних корупційних практик (митниця, податкова сфера, судочинство); сприяння створенню робочих місць; забезпечення належної інфраструктури та політики освіти, охорони здоров'я; залучення громадян до формування політики відновлення.*

*І. Павленко, В. Нагірний, В. Потапенко, Є. Маляревський,
центр внутрішньополітичних досліджень, НІСД*